

IDEOLOGIA, PSIQUIATRIA I TEORIA SOCIOLÒGICA

Ignasi Pons i Ada Ruiz

... el món real està trastocat, i el món trastocat és real; no es pot cedir ni a la irracionalitat d'allò trastocat quant a racional, ni a la racionalitat d'allò trastocat quant a irracional. El món trastocat és el racional com a raó fonamentada sobre el real existent, i és l'irracional com a realitat basada sobre la raó existent...

Gianni Scalia La raó de la follia

Les claus interpretatives fonamentals del sentit i la funció actuals de la psiquiatria i la sociologia es troben en l'anàlisi dels seus orígens. D'acord amb el paradigma explicatiu del psicoanàlisi, podríem dir que el naixement i les primeres etapes de la vida d'ambdues "ciències" han condicionat de forma significativa el seu posterior desenvolupament. O prenent el model religiós, diríem que la sociologia i la psiquiatria arrossegueu el seu pecat original, el d'haver mossegat la poma que els oferia la serp del poder.

La història de la sociologia i la psiquiatria com a corpus teòrics "autònoms" s'inicia, coincidint en el temps i l'espai, en el marc que proposa la Il·lustració en intentar consolidar un ordre fonamentat en la raó i l'experiència, tot pretenent abandonar definitivament les formes de pensament passiu, derivats de l'especulació metafísica i la indocctrinació teològica com a explicació del món i justificació de l'ordre existent.

L'herència de la filosofia racionalista del segle XVII i els avenços científics recents provocà la il·lusió de l'aplicabilitat universal de les lleis naturals i els començà a treballar amb la utilització dels conceptes i les tècniques de les ciències físiques per a estudiar tots els aspectes de la vida social. Totes les institucions (polítiques, religioses, socials, morals) són passades pel tamís de la crítica i l'autocrítica racional permanent. D'aquesta manera l'Il·luminisme s'esforçà en substituir el Déu esotèric i etern, que dominant el present des de les altures se'ns farà present i pròxim només en el llunyà futur *postmortem*, per un déu domèstic i quotidià, la Raó.

El sistema filosòfic trobà, però, la seva consagració i aplicabilitat quan fou instrumentalitzat per un nou ordre històric que precisava d'una nova cobertura ideològica per a desenvolupar els seus continguts i justificar-se. Aquest ordre és el que es gestà en la Revolució anglesa i madurà amb la Revolució Francesa.

L'assumpció i el desenvolupament de l'Il·luminisme pel poder postrevolucionari suposà el triomf i la mort del sistema filosòfic per desvirtuació. De la mateixa manera que el casament bizantí entre religió i poder en el costantinisme suposà el triomf del cristianisme i ensems la seva mort com a idea, per la desvirtuació provocada per les exigències laiques del poder. Com en tot "bon matrimoni" l'amor s'adulterà en mans dels requeriments d'adaptació i de subordinació propis de la institucionalització.

Així es perdé la dinàmica autocrítica, i el criticisme es transformà en nou dogmatisme, mecanicisme i acriticisme pseudoracional. I el racionalisme esdevingué una autèntica religió amb el seu déu o ídol (la pseudoraó), els seus rites (acadèmics i polítics), els seus sacerdots (intel·lectuals i tècnics) i els seus creients (els ciutadans sotmesos).

La raó i la seva relació amb la realitat són adulterades en la manipulació i transformació

pel poder que determina una nova orientació i condicionament de la ciència. El paradigma d'aproximació a la realitat es configura amb les següents coordenades:

a) A nivell social

- A curt i mig termini es propugna l'acceptació de la realitat tal com està conformada en l'estructura vigent, resultat de les relacions de dominació operants.
- A llarg termini, es distingeix en dos tipus d'utopia. En primer lloc "la utopia possible", la del reformisme que promet per al futur la realització de les esperances frustrades en el present. I en segon lloc "la utopia impossible", la de la revolució o tot projecte que, per a aconseguir la realització dels ideals frustrats en el present, proposi un canvi substancial en l'estructura i/o la direcció de la relació de dominació present.

b) A nivell individual

- L'adaptació a la realitat immediata com a única possibilitat "d'equilibri" i/o "realització" personal.
- L'intent d'atribuir les deficiències i insatisfaccions actuals a la "naturalesa" de l'home, identificant les dificultats d'adaptació als mecanismes de dominació presents amb alteracions accidentals de les lleis constitutives permanents.

El positivisme i els orígens de la vida autònoma, com a "ciències", de la teoria sociològica i la psiquiatria.

De l'esmentada operació amorosa entre la societat postrevolucionària i l'il·luminisme neix el primogènit, el qual es batejà amb el nom de positivisme, i que es posa immediatament a treballar per a consolidar i augmentar el patrimoni familiar.

Animat per la creença de l'equivalència regularitat social = llei natural inspirada en la proposició newtoniana de l'ordre immanent a l'univers, evidenciable per l'observació i l'acumulació de dades, busca, amb afany i fe, la regularitat dels fenòmens socials i individuals. Dita proposició newtoniana té un avantatge molt valuós per als propòsits del positivisme, que consisteix que permet la identificació de la raó amb l'ordre evolutiu i d'aquest amb l'ordre actual. D'aquesta manera qualsevol sistema social pot ésser declarat des d'ell mateix com a darrera etapa de l'evolució, perfectible però no mutable substancialment.

Amb una lleugera manipulació d'aquest sistema teòric es produeix el canvi en la relació ordre-raó, fent aquesta darrera subordinada a l'ordre. A partir d'aquesta mutació neix la coartada ideològica del sistema i la justificació dels mecanismes de dominació.

En aquest marc teòric, el positivisme tot i pretenent fonamentar-se en la raó i la realitat, oblida massa sovint la raó i es queda simplement amb els fets més immediats, en les coordenades de temps i espai. Es proposa transmetre els fets pretesament basats en la raó, però deixa de costat la transmissió dels mecanismes de "raonament" tal com eren concebuts pels "philosophes" del segle XVIII. D'aquesta manera el pensament esdevé novament passiu.

Aquest corpus teòric, aparentment derivat de la realitat i aplicable a aquesta realitat, es configura en forma d'organització de polítiques adaptatives que donen lloc a dues "ciències" complementàries en els seus objectius primaris: la sociologia i la psiquiatria. Des de llavors, la primera aconsegueix preferentment el paper de justificació ideològica amb reduïdes aplicacions pràctiques immediates i la segona, aconseguint també la funció ideològica, es desenvolupa més en l'aspecte polític immediat i ofereix mecanismes d'adaptació i/o segregació individual.

La sociologia en el seu inici es presenta com "una fisiologia social, constituïda pels fets materials que deriven de l'observació directa de la societat, i una higiene, tancant els preceptes aplicables a tals fets, són conseqüentment les úniques bases positives sobre les quals es pot establir el sistema d'organització reclamat per l'estat actual de la civilització".¹ En la seva positivitat pren el model de les ciències físiques, però atribuint-se un valor messiànic superior"... químics, astrònoms, físics, en virtut de quins drets ocupeu ara l'avantguarda de la ciència? El gènere humà està passant una de les més agudes crisis que hagi experimentat des

de l'origen de la seva existència. Quin esforç realitzeu per a conjurar-lo? Què feu, us pregunto, un cop més, per a establir la pau?. Res. I què podeu fer? Res. L'únic que pot conduir-nos a descobrir els mitjans per a conciliar els interessos dels pobles és el coneixement de l'home, i aquesta ciència no l'estudieu vosaltres".²

Amb Compte s'accentua més la idea d'adequació entre raó i realitat social esperant la desaparició, en virtut del mètode positiu, de tota contradicció entre el sociòleg i la seva societat. De tota manera, la mateixa raó que havia inspirat l'inici de la revolució no aconseguí ni la coherència ni la conseqüència total en la societat revolucionària com observà Carlos Moya: "...La immediatesa entre la raó i el poder resulta explosiva quan les diferències socials reals es mantenen malgrat l'evolució legal dels privilegis estamentals. L'abstracció lògica de la naturalesa amb què la burgesia definia els seus interessos en termes d'universalitat humana s'enfrontaria amb llurs primeres contradiccions reals: els interessos del "poble" de París explicitats i racionalitzats, per aquesta mateixa lògica, xocarien amb els interessos dels "convencionals". El terror seria el suport del domini absolut de la Raó, protagonitzat en un llenguatge abstractament clàssic per Robespierre i Saint-Just".³ Aquestes contradiccions en el camp polític es reproduïen en el camp teòric de la ciència que intenta donar-li suport, de tal manera que "la possible reconciliació de la raó sociològica amb la seva realitat social és sempre una alienació de la raó científica en benefici de la racionalització ideològica".⁴ Es tracta en definitiva d'una raó d'accés exclusiu al dominant com a coartada "indiscutible" de la seva dominació, preservant-la del possible ús per part dels dominats.

Finalment la raó, que per als pensadors del segle XVIII havia de dur l'home, "essencialment racional", a la seva llibertat a partir de la seva adequació a la realitat, no acabà de relacionar-se tan directament amb ella, ja que la realitat queda eclipsada i mediatitzada per l'ordre establert, "la raó sociològica implica evidència de la necessitat d'ordre social".⁵ D'aquesta manera ja en el seu origen la sociologia suposa una alienació de la raó científica per a esdevenir racionalització de l'ordre. La ideologia de l'ordre també serà l'eix fonamental al voltant del qual es desenvoluparà la psiquiatria com a teoria i com a pràctica assistencial.

La psiquiatria com a filosofia i ciència de la bogeria neix també amb l'il·luminisme i la consagració de la raó moderna per la Revolució burgesa. De fet, com assenyala Castilla del Pino, la història de la bogeria és molt més antiga que la història de la psiquiatria, "el problema de conceptualització de la bogeria depèn naturalment de les circumstàncies històriques i del transfons socio-econòmic-cultural de cada època... a partir de final del segle XVIII s'institucionalitza com a psiquiatria..."⁶

Es tractava en un primer moment de naturalitzar el problema, d'abandonar les explicacions teopatològiques deslligant la bogeria de la màgia substituint el concepte de pecat pel de malaltia i el de salvació pel de guarició. Si bé en un principi la referència positiva es cobreja en el si de la medicina, ja Samuel Tuke a Anglaterra proposa que la malaltia mental sigui tractada més com a problema moral que com a problema mèdic, apel·lant a la raó i a la reconducció dels malalts cap a les normes morals de convivència. Poc més tard Pinel i la seva escola, malgrat unes primeres oscil·lacions, acaben per decantar-se pel tractament moral enfront del plantejament organicista. Tanmateix aquesta moral de referència es correspon amb el model de convivència imposat per la Revolució burgesa del qual els alienistes en són creients i els permet manifestar un cert optimisme guaritiu que els fa variar substancialment el tracte als malalts i intentar eliminar les repressions i segregacions no justificades terapèuticament.

El valor clau que s'utilitza és el de raó sobre el qual s'ha fonamentat la nova societat "contractual" (racional) en què el boig representa la no-raó, el que està fora o no respecta el contracte, esdevenint "la part no social de la societat, la part inhumana de l'humà, i la funció irracional de la racionalitat".⁷

La referència, però, igual com succeeix amb la sociologia, és a una raó adulterada, més aviat a una pseudoraó o racionalització de la ideologia de l'ordre establert. Naturalment el

seu naixement i especialment el seu desenvolupament posterior no s'escapa al positivisme dominant que confon la realitat amb la conformació d'aquesta en una situació històrica determinada. A aquest positivisme ja apareixia lligat el darrer desenvolupament de la medicina convertida, tal com l'anomena Robert Castel, en "tecnologia del cos social", i la psiquiatria que intenta obtenir credibilitat com a saber científic ho fa a l'empar d'aquesta medicina que conferirà al psiquiatre la patent de científic alhora que de tècnic especialista en l'arranjament d'uns problemes "funcionals" a nivell individual i social.

Es pretén construir una ciència de l'alienació utilitzant el mètode taxonòmic de la medicina general del segle XVIII, heretada a la vegada de les ciències naturals.⁸ En principi el que es fa és classificar, descriure i assignar nova denominació "científica" a comportaments ja tradicionalment condemnats i codificats pel poder. La reconversió suposa un canvi d'orientació valorativa, una sèrie de conductes "desviades" deixen d'ésser delictives per a ésser considerades patològiques, no són imputables a una voluntat transgressora sinó a una irresponsabilitat no voluntària atribuïble a la pèrdua de la raó, de vegades recuperable.⁹

D'aquesta manera la psiquiatria esdevé funcional per al poder i s'espera d'ella resultats més concrets i immediats que de la sociologia, i en conseqüència mentre aquesta queda relativament al marge i sense gaire audiència en l'aparell de l'Estat, la psiquiatria s'incorpora a aquest i es veu pressionada per una demanda concreta i continuada per part del poder que condicionarà considerablement els continguts del seu desenvolupament teòric, tècnic i assistencial.

La principal funció que aconsegueix és la de legitimar els sistemes repressius, fins el moment sospitosos d'arbitrarietat, amb la raó i la tècnica, desculpabilitzant tant el poder com els transgressors de l'ordre, mantenint, però, la repressió que procura garantir l'acceptació de les normes i la prevenció respecte als que s'aparten d'ella.

En definitiva es disfressen uns principis i actuacions vulgars amb signes externs de científicitat basats en una sofisticació semàntica i unes tècniques més o menys esotèriques.

La convergència entre poder i psiquiatria s'articula al voltant d'aquesta demanda i de l'oferta que els alienistes del segle XIX fan, intentant fer-se "reconèixer com a especialistes... especialistes d'un cert perill general que recorre el cos social, amenaçant-ho tot i tothom, perquè ningú no està cobert de la bogeria ni de l'amenaça d'un boig. L'alienista, que és, abans que res, el parapet d'un perill, s'ha presentat com a realitzador d'un ordre que és el de la societat en el seu conjunt".¹⁰

La psiquiatria s'estén per tota l'amplària de la xarxa social, deixant al dret l'actuació sobre els que presumiblement són subjectes de raó i responsabilitat, es fa càrrec dels que no compleixen aquestes condicions a través de l'aplicació de normes i sancions diferents de les que s'assignen per als subjectes "normals" que permetin el restabliment de l'ordre i l'exercici de les funcions i les facultats.¹¹

Els conceptes d'anòmia i desviació: punt d'articulació entre la patologia individual i la patologia social; lloc d'encontre entre la teoria sociològica i la psiquiatria

En identificar la raó amb l'ordre social, no es posa en qüestió l'estructura general del sistema social concret sinó que es fa una anàlisi interna de funcionament referida a aquest ordre, prioritzant-lo en el sistema referencial d'anàlisi i d'acció. D'aquesta manera, com ja s'expressa de forma inequívoca en Durkheim, la societat passa a ésser considerada, no com un simple agregat d'individus, sinó com una realitat sui generis que està per sobre dels seus components de forma que les lleis socials dominen els homes amb absoluta necessitat i aquests no poden fer una altra cosa que sotmetre's. La cohesió d'aquesta societat ve assegurada per les idees morals que estan impreses en la consciència col·lectiva de la qual la consciència individual no és més que una projecció. L'enunciació de les idees morals necessàries per a aquest ordre social, que Durkheim vol de totes totes, l'encomana a la ciència que ac-

tuant com a religió laica assegura un model referencial comú de comportament i l'organització de les diferents funcions que reforcin la solidaritat social.

La proposta de substitució de la religió en l'orientació de la conducta dels individus ja s'havia iniciat abans de Durkheim en la sociologia i la psiquiatria postrevolucionària i ha continuat vigent fins els nostres dies amb un procés de substitució-complementació d'ambdues, ciència-religió.

L'eficàcia de la submissió la veu Durkheim en la conveniència de l'ordre social per a ambdues instàncies, la societat i l'individu. Aquest aconsegueix, segons ell, la llibertat i l'autonomia amb la submissió a l'ordre fàctic existent. Al contrari, el rebuig de la conducta regularitzada i controlada és patològic, promou l'inestabilitat perpètua tant de l'individu com del conjunt de la societat. La disciplina moral és un bé per a la salut mental de l'individu que amb la ruptura no pot trobar més que patiment i dolor.

A partir d'aquests pressupòsits la sociologia dominant es desenvoluparà situant com a eix central la preocupació per la integració i adaptació dels individus i quan no es donin aquestes intentarà cercar els mecanismes de reconducció o de segregació. En aquest context, confiarà a la psiquiatria un paper clau en la xarxa d'aquests mecanismes.

L'objectiu adaptació-integració durà ambdues disciplines científiques a adoptar, com a concepte central i originari del seu cos teòric, la desviació i el seu control. En un primer moment, es pretengué definir les regularitats que conformen les lleis "naturals" de la societat, operació que consistia en la proposta com a tals de les situacions, processos i funcions que es reflectien en l'ordre social existent, per, a continuació, identificar, descriure i classificar les desviacions mitjançant el mètode taxonòmic après i pres de les ciències naturals. Finalment la ciència havia de preveure i instituir les tècniques de control d'aquestes desviacions i la correcció de la "patologia social" amb una doble acció a nivell social i individual. Això "comporta l'aplicació dels mecanismes conceptuals per a assegurar-se que els desviats, de fet o en potència, es mantinguin dins les definicions institucionalitzades de la realitat o, en altres paraules, per a impedir als "habitants" d'un univers "emigrar", la qual cosa s'efectua aplicant l'aparell legitimador als "casos" individuals ... els seus ordenaments institucionals específics, des de l'exorcisme fins la psicoanàlisi, des de la cura pastoral fins els programes d'assessorament personal, corresponen, per suposat, a la categoria de control social... com s'han d'ocupar de les desviacions que s'aparten de les definicions "oficials" de la realitat, cal desenvolupar un mecanisme conceptual que doni compte de tals desviacions i mantingui les realitats qüestionades. Això requereix un cos de coneixement que inclogui una teoria de les desviacions (és a dir, una patologia), un aparell per als diagnòstics (és a dir, una simptomatologia) i un sistema conceptual (catàleg de tècniques) per a la cura d'ànimes..."¹²

En definitiva, ambdues "ciències" dediquen la major part dels seus esforços, per una banda, al disseny d'un laberint taxonòmic que es justifica i tanca en si mateix, i per l'altra banda, a l'elaboració de teories i tècniques que es fonamenten en aquests artilugis taxonòmics com si fossin entitats "naturals-racionals". Això amb la pretensió i l'esperança de construir per mitjans científics un receptor per al govern de la societat i les conductes del ciutadans, dotant-se de les tècniques de socialització dels nous valors i de redreçament i/o segregació d'aquells que voluntàriament s'allunyen dels models "racionals" socialitzats.

Un altre concepte bàsic en què convergeixen patologia social i patologia individual és el d'anòmia, tema central de la sociologia de Durkheim, en el seu doble aspecte de situació social sense normes i dels individus en tant que reactius a aquesta situació. Tant aquest autor com més tard T. Parsons consideren com a punt de partença de la no-salut mental aquesta situació d'"absència de processos d'interacció estructurats completament o la ruptura d'un ordre normatiu".¹³

La definició de l'estat de confusió i de "trencament dels lligams afectius i morals que vinculen la societat"¹⁴ coincideix de forma significativa amb la descripció d'algunes psicosis i neurosis, tant en l'aspecte etiològic com simptomàtic, de la psiquiatria clàssica.

La font de confusió dels individus pot provenir de la distància i/o oposició entre la cultura i pautes ideals, i la cultura i pautes reals, tant com a proposta subjacent en la pràctica del poder o com a realitat conductual, ja sigui positivament valorada o simplement tolerada. Aquesta oposició freqüentment és tal que el compliment estricte de la norma ideal proposada pot ésser considerada com a anòmica o desviada i ésser font de qualificació com a patologia. Merton redueix la inadequació a la divergència entre les metes o aspiracions culturalment prescrites i els mitjans o camins socialment estructurats.

Enfront de la situació anòmica, des d'una certa sociologia (Parsons) s'estudia una estratègia de plantejaments de propostes institucionals integratives i una certa psiquiatria s'encarrega d'intentar les correccions individuals adaptatives.

Aquest discurs, que des de la teorització de les ciències socials es fa de l'anòmia, obeeix a l'exigència de manteniment de l'ordre social i el seu teixit normatiu, en conseqüència quan es fa referència a la carència de normes del subjecte qualificat d'anòmic, es té en compte exclusivament aquesta perspectiva. Cal pensar, però, que sovint fora més apropiat parlar de manifestació d'aparent carència de normes o es pot sospitar que l'individu en qüestió es regeix per una altra lògica normativa o per una normativa "no racional". El que es produeix per part de l'observador és el desconeixement o incomprensió de la lògica normativa del subjecte pretesament anòmic.

La relació entre els conceptes d'anòmia i alienació posa en evidència la radical antinòmia entre dues concepcions del terme alienació. En el plantejament de Durkheim i Parsons apareix com a exigència de l'equilibri social i individual, un tipus d'adaptació-integració al sistema social que té característiques d'autonegació personal en funció de les instàncies normatives i funcionals exteriors i sovint estranyes a l'individu.¹⁵ Per a Durkheim l'educació té la funció exclusiva de preparar l'individu per a viure en la societat tal com és, i destaca com a valors essencials de l'educació: el fre, la renúncia, l'autosacrifici i la subordinació. T. Parsons, per la seva banda, planteja una estratègia d'ordre basada en la suposada existència de característiques tals com la dimensió "conformitat-alienació, en el sentit d'una disposició a conformar-se d'acord amb les expectatives d'altres o estant alienats a elles.¹⁶ És a dir, que per a Parsons i Durkheim cal alienar-se per a aconseguir un ordre social o la pervivència d'un sistema social, sense el qual es corre el risc de caure en una possible situació d'alienació mental.

S'estableix, també, una relació entre la salut mental i la desviació, concepte complementari del d'anòmia en el paradigma integració-adaptació. Així per a Durkheim la desviació es relaciona amb la no acceptació del paper en el sistema d'interconnexió funcional de la societat. Per a Parsons la desviació és una "conducta que o bé és positivament lesiva o bé implica abandó d'activitats funcionalment importants".¹⁷ Aquesta concepció de la desviació coincideix de forma significativa amb la valoració que fa la psiquiatria dominant de la malaltia mental, tant quant a la seva descripció com a la valoració del seu grau de gravetat o de resolució. Malgrat no tenir sovint en compte de forma suficient l'etiologia social, la identificació i descripció simptomatològica estan impregnades més per valoracions referents a l'"associalitat" del comportament que per la preocupació pel patiment del subjecte. Es presta atenció prioritària a les conductes anormatives, diferents, socialment afuncionals o disfuncionals o a la capacitat de suportar l'ansietat, però, per sort o per desgràcia, presta poca atenció a les conductes "normalitzades", que sovint poden suposar personalitats socialment alienades o situacions d'ansietat més o menys suportades.

En aquest sentit resulta il·lustratiu el model de normalització implícit en la definició de malaltia mental publicada l'any 1960 per l'Organització Mundial de la Salut: "Alteració manifesta del funcionament mental suficientment específica en els seus caràcters clínics per a ésser uniformement identificable per referència a un model clarament definit i suficientment greu per a provocar una pèrdua de capacitat professional o adaptació social que es tradueixi concretament per l'absència al treball o per intervencions judicials o socials".¹⁸

Nota final

Cal remarcar que ens hem referit a les línies dominants i més reconegudes pel poder en virtut de la seva funcionalitat. Tot i que tant la psiquiatria com la sociologia ofereixen possibilitats crítiques i transformadores, i en aquest sentit la seva història deixa constància del desenvolupament d'importants corrents que s'han esforçat i s'esforcen per a esborrar el pecat original del "constantinisme científic".

Notes

- 1 Saint-Simon, *La psychologie social, Oeuvres Choisies* Ed. de G. Gurvitch, París 1965 p. 58
- 2 Saint-Simon, op. cit. p. 40
- 3 Moya, Carlos, *Sociólogos y sociología* ed. Siglo XXI, Madrid 1970, pp. 19 i 20
- 4 Moya, op. cit. p. 45
- 5 Moya C., op. cit. p.35
- 6 Castilla del Pino C. *Introducción a la Psiquiatría*, Alianza ed. Madrid 1980, T. I p. 22
- 7 G. Scalia, en Bassaglia, *La mayoría marginada* Ed. Laia Barcelona 1977 p. 146
- 8 "... donada una malaltia, determinar el seu veritable caràcter i el rang que ha d'ocupar en un quadre nosològic" (Pinel)
- 9 De fet, en realitat, no es tracta tant de la raó com dels "valors de la raó, és a dir, dels principis que regulen i les finalitats que defineixen el nou equilibri" G. Scalia op. cit. p. 146
- 10 Foucault M., Castel R., en *El orden psiquiátrico* ed. La Piqueta Madrid 1980 p.8
- 11 "... el metge es l'únic que pot discernir si un individu ha d'ésser posat dins o fora del dret comú" Esquirol (1818) en Espinosa, en Lain Entralgo *Historia universal de la medicina* T. VI Barcelona 1975
- 12 Berger P. i Lukman, *La construcción social de la realidad* Amorrortu Buenos Aires 1973 p. 145
- 13 Parsons T. *El sistema social* Ed. Revista de Occidente. p. 46 Madrid 1976
- 14 Yuste F. J. *Siquiatría y sociedad* Ed. Pulso, Barcelona 1971 p.44 i 45
- 15 "... Perquè imperi l'ordre social ... el que necessita la massa per a estar contenta no és que tingui més o menys, sinó que estigui convençuda que no té dret a més. I per això és important que hi hagi una autoritat de la qual reconegui la superioritat i que li digui què és el que és correcte." E. Durkheim *El sistema industrial*, Aguilar, Madrid 1966 p. 200.
- 16 Parsons, op. cit. p. 40.
- 17 Parsons, op. cit. p. 37.
- 18 *Epidemiologia dels trastorns mentals* Octau informe del Comitè d'Experts en Salut Mental. Sèrie d'Informes Tècnics núm. 185 Ginebra 1960.